

Олександр БІЛЯЄВ,
м. Київ

ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ РІДНОЇ МОВИ

Крім традиційних уроків, що практикуються у 5–9-х кл. (вивчення нового матеріалу, формування практичних умінь і навичок, повторення вивченого та ін.), в останні роки намітилася тенденція до використання в навчанні різних предметів, у тому числі рідної (української) мови, нового типу уроку, який названо *інтегрованим* (від лат. integer — *повний, цілісний*). Органічне поєднання в уроці відомостей інших навчальних предметів навколо однієї теми сприяє, за словами О. Савченко, "інформаційному збагаченню сприймання, мислення і почуттів учнів за рахунок залучення цікавого матеріалу, що дає змогу з різних сторін пізнати якість явище, поняття, досягти цілісності знань"¹. С. Гончаренко слушно зауважує: оскільки через інтеграцію здійснюється особистісно орієнтований підхід до навчання, учень сам у змозі обирати "опорні" знання з різних предметів "з максимальною орієнтацією на суб'єктивний досвід, що склався в нього під впливом як попереднього навчання, так і більш широкого взаємодії з навколишньою дійсністю"².

Міжпредметна інтеграція може бути повною або частковою. Повна інтеграція, будучи органічним об'єднанням в одному курсі різних навчальних предметів, дає змогу нівелювати деякі недоліки предметної системи навчання, якими є розрізнення і фрагментарність викладу, та залучити потрібні відомості із суміжних предметів, що сприяє різнобічному і цілісному засвоєнню знань. Повну інтеграцію дидакти здебільшого відзначають у школах зарубіжних країн, де, наприклад, читання, письмо, усне мовлення об'єднані в мистецтво мовлення, а фізика, хімія, біологія, астрономія — у природознавство. Часткова інтеграція полягає в поєднанні матеріалу з різних предметів, підпорядкованого одній темі. На її основі будуються інтегровані уроки.

Розрізняють інтеграцію за змістом (залучення матеріалу з інших, дотичних предметів) та інтеграцію за способами пізнавальної діяльності, якими є спостереження, мислення, мовлення. В інтегрованому уроці застосовуються обидва способи інтеграції з переважанням — залежно від теми заняття та рівня підготовки учнів — то першого, то другого. У початковій школі домінує, природно, пізнавальна діяльність, що ґрунтується на пропедевтичних знаннях, суб'єктивному досвіді учнів, організованих спостереженнях у природі тощо.

В основній і старшій школі інтегровані уроки через недостатню розробленість питання і брак належного практичного досвіду проведення їх застосовуються порівняно рідко, притому лише з окремих предметів, а саме: української літератури — в інтеграції з історією, зарубіжною літературою, рідше — мовою, біологією — з хімією, фізики — з астрономією і т.д.

На жаль, поки що маємо лише перший практичний досвід інтегрованих уроків української мови, до того ж здебільшого з літературою, без чіткого визначення їх мети (доцільність інтегрування даного уроку з іншими і якими саме), обґрунтування вибору навчального матеріалу для інтегрування, структури (органічне поєднання складових частин), технології про-

ведення. Підготовка і проведення інтегрованих уроків — непроста справа, яка потребує високого професіоналізму й ерудиції вчителя.

Інтегровані уроки слід відрізнити від звичайних занять з мови, на яких використовуються передбачені програмою міжпредметні зв'язки, що являють собою короткі принагідні вкраплення в урок відомостей (питань) з матеріалу інших предметів, які сприяють глибшому сприйманню та осмисленню вивчаного поняття або явища. Йдеться, зокрема, про вживання діалектизмів, застарілих слів та неологізмів у художніх творах, написання великої букви у власних назвах (історія, географія), використання прикметників для точного опису людей, предметів, явищ та подій (література, історія, образотворче мистецтво тощо). Багато важить опора на правильне вживання форм числівника під час читання й усного пояснення прикладів і задач з математики та у відповідях на уроках з інших предметів (історія, географія), використання дієприкметника як одного із засобів створення образності (література) та дієприслівника для передачі динамічності розвитку подій і явищ (література, наукові тексти з історії, географії, біології, математики тощо), уживання часток як виражального засобу в художніх творах. На заняттях із синтаксису доречними є посилення на роль вставних слів для зв'язку частин наукового тексту (математика, фізика, історія та ін.), на мову персонажів під час вивчення діалогу (полілогу). Чимало міжпредметних зв'язків, насамперед з літературою, стосується багатьох робіт з розвитку зв'язного мовлення (розповідь, опис, роздум та ін.).

Користуючись переліком передбачених програмою міжпредметних зв'язків, можна адекватно визначити теми інтегрованих уроків української мови, їхній зміст, структуру, технологію.

Найпростіший інтегрований урок української мови будуватиметься на основі залучення відповідного матеріалу з літератури. Це тим легше зробити, що уроки мови і літератури в основній школі веде здебільшого той самий учитель.

Наводимо фрагмент такого уроку.

Тема. Краса і багатство української мови (6 клас).

Мета: узагальнити і поглибити, спираючись на художню літературу, здобуті учнями в попередніх класах знання про красу і багатство української мови.

Слово вчителя.

Тема уроку не є абсолютно новою. Цього питання так чи інакше доводилося не раз торкатися раніше. Пригадайте, які ознаки нашої мови свідчать про її красу. У чому, на вашу думку, полягає багатство мови?

Учні висловлюють свої міркування.

Українська мова належить до найбільш красивих, милозвучних (мелодійних), багатих і розвиваних мов. Видатні письменники, майстри художнього слова, називають її *співучою і барвистою* (П.Тичина), *чистою від сльози* (М.Рильський), *красою, мелодійною, солов'їною* (В.Сосюра), *дивом кашиновим* (Д.Білоус), *чудовою, розкішною, гнучкою, як мрія* (О.Підсуха). Можна додати ще й таку характеристику, до якої вдаються діячі культури деяких зарубіжних країн (наприклад, Канади, Австралії): *соковита, прозора, мов струмок із чистого джерела*.

¹ Савченко О. Дидактика початкової школи. — К.: Генеза, 2002. — С. 260.

² Гончаренко С. Методика як наука. — К.: Хмельницький: Вид-во ХГП, 2000. — С. 27.

Демонструється таблиця "Особливості української мови", яка містить наведені висловлювання, для розгляду і запам'ятовування.

Милозвучність української мови досягається, поперше, послідовним чергуванням голосних і приголосних звуків; по-друге, відсутністю нагромадження приголосних (діє закон спрощення в групах приголосних); по-третє, переважанням голосних і дзвінких приголосних над глухими. Крім того, уподібнення і чергування приголосних сприяє зручності й легкості вимови поєднань звуків, що надає нашій мові мелодійності.

Багатство нашої мови полягає у невичерпному запасі слів (близько 150 тисяч), фразеологізмів, крилатих висловів, великій кількості синонімів. Дуже розвиненим є словотворення. Так, від слова *рука* утворені *ручка* — *ручний* — *рукавиця* — *рушник* — *зручно* — *заручатися* — *заручити* — *приручати* — *підручник* — *рушниця* і багато інших.

Учні наводять аналогічні приклади, добираючи споріднені слова до означеного слова.

Граматична будова української мови відзначається стрункістю і гнучкістю засобів вираження думки, завдяки чому можна викладати найскладніші наукові положення й поняття, передавати найтонші людські почуття.

Виконання вправ.

▲ Спостереження над текстом, у якому на прикладі вірша Т.Шевченка показано красу й милозвучність української мови.

Одного разу ми вийшли в поле; перед нами відкрився чудовий вид на став, у глибини якого тріпотіло віддзеркалення верб. Я прочитав дітям рядки з вірша Т.Шевченка:

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами, над ставами
Верби зеленіють...

Діти повторювали їх. Вони відчували, що в сполученні слів, які творять живий образ, народжується музичне звучання мови, яке не тільки надає слову нового емоційного відтінку, а й відкриває нову красу в навколишньому світі (В.Сухомлинський).

▲ Прослухати висловлювання. Чому, на вашу думку, мова порівнюється з піснюю?

...Мова завжди живе поряд з піснюю, сестрою її рідною...

Бо ж наша мова — як чарівна пісня, що вміщає в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народні, і ніжні запахи рідної землі. А пісня — це найдобріша, найвиразніша мова (П.Тичина).

▲ Аналіз вірша О.Підсухи "Мова" (текст демонструється на екрані).

Ой яка чудова українська мова!

Де береться все це, звідкіля і як?

Є в ній ліс — лісок — лісочок, пуща, гай, діброва,

Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак!

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.

Можна "звідкіля" і "звідки", можна і "звідкіль".

Є у ній хурделиця, віхола, завія,

Завірюха, хуртовина, хуга, заметіль...

Та не в тому справа, що така багата.

Помагало слово нам у боротьбі.

Кликало на битву проти супостата.

І за це ми, мово, дякуємо тобі.

Нас далеко чути, нас далеко видно,

Дмуть вітри історії в наші паруси.

Розвивайся й далі, мово наша рідна,

І про нас нащадкам вістку донеси.

● Що говориться у вірші про красу нашої мови та її багатство? ("Ой яка чудова українська мова!", "І така ж розкішна і гнучка, як мрія", "така багата", про що, зокрема, свідчить наявність великої кількості споріднених слів (*ліс* — *лісок* — *лісочок* — *пе-*

релісок; *звідкіля* — *звідки* — *звідкіль*) та синонімів (*ліс*, *пуща*, *гай*, *діброва*, *бір*, *байрак*; *хурделиця*, *віхола*, *завія*, *завірюха*, *хуртовина*, *хуга*, *заметіль*...).

● Витлумачити зміст останньої строфи вірша.

Підсумок.

Відповіді на запитання:

● У чому виявляється а) краса нашої мови і б) її багатство?

● Навести приклади відомих висловлювань про українську мову.

● Колективно складання усної розповіді на тему "Краса і багатство української мови".

Треба, звичайно, уникати одноманітності в побудові інтегрованих уроків, пов'язаних з опорою на літературний матеріал, інакше замість того, щоб приносити в навчання свіжий методичний струмінь, вони просто набриднуть учням і не дадуть очікуваного ефекту. Елементи новизни повинні мати інтегровані уроки передусім на повторення й узагальнення вивченого, наприклад, прикметника і дієприкметника (використання в описах місцевості, людей, трудового процесу), безособових дієслів (тема "Гроза"), прислівників (уживання в ролі різних обставин), прийменників у/в (їх семантичне та вимовне розрізнення) та ін.

Як різновид інтегрованого уроку виокремлюють т.зв. бінарні уроки (від лат. *binarius* — *подвійний*), що є органічним поєднанням двох предметів, наприклад української мови і математики, української мови та образотворчого мистецтва. В їх підготовці й проведенні беруть участь учителі обох предметів. Організація бінарних уроків потребує копіткої і погдженної підготовки.

Практикують такі уроки після вивчення або повторення певного розділу з метою зміцнення й удосконалення здобутих учнями знань, умінь і навичок на нових за своїм характером і способом виконання вправах та оновленому мовному матеріалі.

Наводимо розробку бінарного уроку на тему "Вимова і написання числівників" (можна практикувати принагідно в різних класах основної школи, починаючи з 6-го, де вивчається числівник).

Мета: повторити й узагальнити знання, пов'язані з вимовою і написанням числівників, та вдосконалити відповідні практичні уміння й навички учнів.

Починає урок словесник. Повідомивши тему і мету уроку, вчитель зауважує, що сьогоднішнє заняття особливе: його по черзі проведимуть два вчителі — української мови та математики, оскільки числа, які в мовленні живаються як числівники, входять до складу задач і вправ з математики.

Спостереження, а також контрольні роботи з мови засвідчують, що у вимові й написанні числівників, незважаючи на постійне вживання їх на уроках з інших предметів (історія, географія) і в повсякденному спілкуванні, учні допускають прикрі помилки, пов'язані з неправильною вимовою та незнанням відповідних правил правопису (пишуть, як вимовляють: "шіснадцять", "семидесяти", "в десять вечора", "без п'яти вісім", "сорок першого — сорок п'ятих років" тощо).

Завдання класу: пояснити зміст помилок.

Вислухавши учнівські відповіді, учитель робить узагальнення: числівники треба вимовляти і писати згідно з літературною нормою і правилами правопису: *шіснадцять, сімдесяти, о десятій вечора, за п'ять восьми, сорок першого — сорок п'ятого років*.

Учитель зазначає, що помилки у вживанні числівників досить стійкі, "переходять" із класу в клас, тому потрібне систематичне повторення правил, супроводжуване практичними вправами.

Особливо багато помилок зумовлено впливом місцевих діалектів: "єден", "дев'іт" (Львівщина), "штири",

“семидесят седим” (Прикарпаття), “читирі”, “підісят”, “сімнацять” (південь України) та ін. Учням — носіям інших говорів властиві, природно, “свої” помилки у вимові й написанні числівників, з чим не можна не рахуватися.

У живому розмовному мовленні учнів надзвичайно поширене неправильне наголошування таких числівників, як *одинадцять*, *чотирнадцять*, *сімдесят* (кажуть “одинадцять”, “чотирнадцять”, “сімдесят”).

Проводиться коротка фронтальна перевірка знань учнями основних правил правопису числівників з наведеннями прикладів.

Учитель зауважує, що для вибору правильного написання того чи того числівника треба передусім визначити, яким він є — кількісним чи порядковим. Далі акцентує такі моменти:

- кількісні числівники *п'ять*, *шість*, *дев'ять*, *десять* і всі складні, частиною яких є *-дцять*, у називному і знахідному відмінках мають на кінці м'який знак. Числівники *сім*, *вісім* пишуться без м'якого знака (пор. рос. *семь*, *восемь*);

- у числівниках *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, *п'ятсот*, *шістсот*, *сімсот*, *вісімсот*, *дев'ятсот* у називному відмінку м'який знак не пишеться; у родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках м'який знак пишемо лише перед *о* та закінченням *-ма*: *п'ятдесятьох*, *п'ятдесятьом*, *п'ятдесятьма*, *п'ятьомстам* і т.д.;

- числівник *одинадцять* пишеться з одним *н* (пор. рос. *одинадцать*);

- у числівнику *шістнадцять* немає спрощення у звукосполученні *-стн-*;

- усі прості кількісні числівники, крім *один*, *два*, *три*, *чотири*, а також складні числівники на *-дцять* у родовому, давальному й місцевому відмінках мають закінчення *-и*: *п'яти учнів*, *п'яти учням*, *двадцяти учнів*, *двадцяти учням*, *у двадцяти учнів* (при паралельних *-ох*, *-ом*, *-ьми* і *-ьома*, *-ьох*);

- у складених числівниках усі слова (сотні, десятки, одиниці) пишуться окремо;

- дробів числівники відмінюються в обох частинах: чисельник змінюється, як кількісний числівник, а знаменник — як порядковий (*дві третіх*, *двом третім* і т.д.);

- порядкові числівники змінюються за родами, числами і відмінками як прикметники твердої групи. Вияток становить числівник *третій*: відмінюється за зразком прикметника м'якої групи (пор.: *третій* — *синій*, *третя* — *синя*, *третє* — *синє*, *третього* — *синього*...).

Далі проводяться практичні вправи.

- Записати цифри словами. Усно провідміняти утворені числівники, пояснити їх вимову і написання.

20; 63; 290; 635; 764; 1040; $3\frac{1}{2}$; $11\frac{1}{3}$; 5,04; 4,009.

- Виправити помилки в написанні і вживанні числівників.

П'ятдесяті, півтора тисячі, восьмидесятий, нуль цілих і дві десяті, мільоний, чотирі сьомі, в десять ранку, (котра година?) без п'яти одинадцять, чотирнадцять годин і сім хвилин.

Підсумовувавши результати виконання вправ, учитель зауважує, що школярі стикаються з цифрами (числами) в багатьох випадках, зокрема на заняттях з літератури (здебільшого під час ознайомлення з життєвим і творчим шляхом письменників), у процесі вивчення історії (дати визначних подій) та географії (площа материків, країн, кількість населення тощо). Такі й подібні відомості мають поширити вживання різних числівників та їх форм у мовленні учнів. Найбільше цифрового матеріалу для засвоєння вимови і написання числівників містять, звичайно, шкільна математика. Тому до нас на урок запрошено саме вчителя цього предмета, який далі вестиме заняття.

Учитель математики:

— І справді, математика незрівнянно більше, ніж інші навчальні предмети, оперує цифрами, що в усному мовленні й передачі на письмі словами є числівниками. Ваше завдання — удосконалити свої вміння правильно вимовляти і писати, вживаючи у потрібному відмінку і числі, назви різних чисел.

Демонструється таблиця, зміст якої становлять приклади з математики, що містять цифровий матеріал (цілі числа і дробові — прості дробі і десяткові).

▲ Правильно прочитати приклади, додержуючи норм літературної вимови та правил правопису відповідних числівників.

- До 14 375 додати 1 000;
“ 100 $\frac{1}{3}$ “ 17 $\frac{5}{6}$;
“ 4,8 “ 9,1.
- Від 170 050 відняти 11 040;
“ 2 $\frac{3}{4}$ “ 1 $\frac{2}{3}$;
“ 125,7 “ 124,93.
- Скласти 490 з 97;
“ 10 $\frac{37}{80}$ “ 2 $\frac{9}{48}$;
“ 40 “ 0,6.
- Скільки разів 705 міститься в 6 345?
“ $\frac{3}{4}$ “ 4 $\frac{1}{2}$;
“ 2,3 “ 18,4?

Після короткого підсумку про те, як учні впоралися із завданням, учитель математики радить у подальшому вдаватися до такого вправління якомога частіше, щоб зміцнити набуті вміння. Матеріал для вправ можна брати з підручників математики для 5–6 класів.

Закінчуючи урок, учитель мови загадує учням виконати вдома вправу письмово.

Наводимо приклад розробки іншого бінарного уроку на тему “**Твір за сюжетною картиною**” (9 клас). Проводять заняття два вчителі — української мови й образотворчого мистецтва.

Мета: закріпити частково вироблене в попередні роки й удосконалити вміння учнів “читати” картину, аналізувати зображене, характеризувати персонажів, висловлювати своє враження про художнє полотно; підготувати робочі матеріали для написання вдома творчості з елементами опису і роздуму.

На початку вчитель мови повідомляє, що твір, про який учні писатимуть, складний за своєю тематикою, змістом та способом виконання. Йдеться про картину видатного художника Іллі Рєпіна “Запорожці пишуть листа турецькому султанові”.

Щоб краще зрозуміти картину, звернемося до історії. Як відомо, безпосереднім приводом до написання “Запорожців” спричинився лист-відповідь запорозьких козаків турецькому султанові Мухаммеду IV на його зухвалу вимогу визнання зверхності Туреччини над Запоріжжям. В ультиматумі, надісланому козакам у 1675 році, султан величав себе братом сонця і місяця, володарем усіх царств — Вавилону, Єгипту, Криму, Подо-

лі, парем над царями, непереможним рицарем і пропонував козакам скоритися й перейти в турецьке підданство.

На це нахабство запорожці відповіли переконливо і ясно, але аж ніяк не дипломатично, а вдаючись до глузливих, образливих слів.

Запорожці вели постійну запеклу боротьбу з турками і татарами. Особливо вони відзначились, коли Запорозьку Січ очолював легендарний кошовий Іван Сірко. В одній з легенд про січового отамана, які передавалися з уст в уста, розповідалось, що народився він з зубами. Коли старі люди побачили у немовляти зуби, то дуже зраділи: "О, це добрий буде козак, гризтиме ворогів, як сірко!" (тобто вовк). Звідси і прізвище кошового походить. Іван Сірко справді виявився грозою для турків і татар. Не раз водив своїх козаків у Крим, визволяв бранців з неволі. Вороги дуже його боялися. Така велика віра була козаків у свого отамана, що в нього, мертвого, відтіля праву руку, висунули її і брали з собою в похід. Коли, бувало, під натиском переважаних сил ворога доводилося потрапляти в скруту, козаки виносили наперед правицю отамана і підіймали її вірору з вигуками: "Стій! Душа і рука Сірка з нами!"³

Ось яким поставав із переказів славний запорізький ватажок Іван Сірко, що підписав листа турецькому султанові.

З історією та ходом боротьби з турками і татарами, а також "дипломатичних" відносин з турецьким султаном Респін був добре обізнаний. У його уяві поставали яскраві образи, пов'язані з розповідями вчених-істориків та простих людей про героїчне минуле України. Згадувалися народні пісні й думи. Художник народився в Україні на Слобожанщині (теперішня Харківська область), де тоді проживало багато нащадків запорізьких козаків, і з цікавістю слухав їхні перекази про козацьку волюницю. Він не раз приїздив із Москви або Петербурга в Україну, побував у Запоріжжі, на острові Хортиці (місцезнаходження колишньої Січі), на Кубані. Збираючи матеріал, Респін прагнув до правдивого відтворення обстановки, одягу та другорядних, побічних деталей, які в живопису доповнюють основне, створюють для нього відповідну обстановку, тло. Особливо уважно митець приглядався до людей у пошуках типажу козаків.

Оскільки картина складна, за своїм жанром сюжетна, що потребує образного відтворення задуму, який розкривається через події, відображені в ній, написання твору потребуватиме від кожного значних зусиль, уміня проникнути в художній задум автора, виділити в ньому головне. Це допоможе визначити тему картини, її ідейне спрямування, зрозуміти поведінку січових козаків під час складання листа-відповіді на ультиматум турецького султана. У ході уроку слід робити відповідні записи, що слугуватимуть робочими матеріалами для написання твору.

Учитель коротко пояснює значення слів, пов'язаних з козацщиною: *Січ* — від *сікти, рубати*; *кіш* — військовий табір запорожців; *кошовий* — ватажок козацького війська; *козак* — тут: вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України і брала участь у визвольній боротьбі; *отаман, осаул (осаула)* — виборні службові посади.

Далі урок продовжує вчитель образотворчого мистецтва.

Демонструється репродукція картини (бажано кольорова).

Учитель. Щоб перейнятися настроєм твору І.Респіна, відчутти реакцію січових козаків на заклик гуртом

скласти й надіслати турецькому султанові гнівну відповідь, слід правильно "прочитати" картину, зокрема визначити її тему. По суті, тему означив сам автор назвою полотна: "Запорожці пишуть листа турецькому султанові".

Хто вони, січові козаки? Це не якісь чужинські заїди, гультья чи п'яниці, а вірні сини українського народу, мужні захисники своєї вітчизни. За твердженням самого Респіна, в його картині провідною є думка про те, які незвичайні силу, талант, мужність і благородство виявляють прості козаки та їхня старшина у відповідальні періоди історії.

Респін довго (власне, з 1880 по 1893 рік) і напружено працював над картиною: збільшував або зменшував кількість персонажів, міняв їх місця, змінював пози тощо. У результаті складалося враження серйозного і відповідального зібрання козаків.

Сюжет бачився художникові так: був літній вечір, коли на Січ привезли листа від турецького султана. Прочитали його писарі, а вже й присмерки залягли. Та хіба можна зволікати з відповіддю? "Я — брат сонця й місяця, онук аллаха... Ідіть до мене служити..." Тьху! Відповідь треба давати негайно! Гравці миттю одсунули на столі карти:

— Сюди, писарю!

Писар примостився записувати, хто що буде казати. Здійнявся шум, гамір. Кожен поспішав докинути упиливе слово:

— Ти нашой свині найстарший підсвинок!

— Рогатого чорта кривий брат!

Але найдошкульніше слово сказав отаман Сірко. І що зчинилося! Білозубий вусань гахнув голопузого картяра кулаком по спині! Інший козарлюга впав на бочку, задрігав ногами... Хтось ухопився за живіт... Хтось

змахнув шапкою. Хтось застогнав від реготу...

● Хто в центрі картини? (Отаман Сірко.)

● Яким постає кошовий? (Сірко гнівний, войовничий і мудрий. Тримачи в зубах люльку, він соколиним поглядом дивиться вдалину.)

● А ще кого зображено в центрі картини? (Козацького писаря. Запорожці обступили його голим збудженою ватагою. Писар, лукаво посміхаючись, старанно виводить гусячим пером найбільш вразливі слова і вирази.)

Учитель. Писаря змальовано з відомого історика й етнографа, неперевершеного знавця Запорозької Січі, академіка Дмитра Яворницького. Учений увійшов у картину зі своїми експонатами. Навіть графин, котрий перед писарем, він добув зі степового козацького кургану.

Яворницький підказав художникові, як слід малювати картяра: занадто спритних гравців на Січі примушували скидати сорочки, аби не мали куди ховати карти.

Цікавий образ козака, що стоїть за кошовим: з вибитими зубами, розхристаний і з хрестом на голих грудях. Рука вказує на Ту-

³ Горбачук В. Письмова робота за картиною І.Ю. Респіна "Запорожці..." // УМЛШ. — 1967. — № 4. — С. 58.

речину, куди треба посилати листа.

Козак, до якого звертається степовик, і є давно ви-
плеканий у мріях Тарас Бульба. Дебелий, у білій шап-
ці, в червоному жупані, він так затрусив чере-
вом, що й важка шаблю-
ка, цяцькована золотом,
затрусилася осиковим
листом, і те черево, мо-
же, не витримало б, лоп-
нуло від сміху, якби не
було стягнуте, як обру-
чем, міцним золотим по-
ясом, та ще якби не об-
чопив він його дужими
корчуватими руками!

Є в картині Тарасів син Остап, який щойно прискакав, зупинився за спиною в судді, слухає, що диктує товариство. Він ще в темній дорожній бурці, на лобі — закривавлена по-
в'яка⁴.

Оригінал картини існує у двох варіантах: один (біль-
ший за розміром) зберігається в Санкт-Петербурзькому
музеї, другий (дещо менший) — у Третьяковській кар-
тинній галереї у Москві.

У процесі розповіді й бесіди з учнями педагог пока-
зує на картині, яка була козацька зброя, і робить ко-
роткі пояснення: *шабля* — холодна зброя з довгим ви-
гнутим лезом; *піка* — зброя, якою кололи, з довгим
держакон; *ятаган* — великий турецький кинджал;
рушниця, пістоль — види вогнепальної зброї; *порохів-
ниця* — пристосований ріг для зберігання пороку.

Наприкінці дев'ятикласники відповідають на запи-
тання:

• Чи сподобалася картина? Як її слід оцінювати?
(*Картина винятково цікава, виконана з великою май-
стерністю. Це справжній шедевр живопису.*)

• Якими зображено запорожців? (*Січовики сміливі,
хорообрі, непримиренні в боротьбі з ворогами; мають
веселу вдачу, полюбляють гостре слово, народний гу-
мор; очі в них розумні, проникливі; вражає майстер-
ність художника у зображенні поз персонажів.*)

• Які почуття викликає картина? (*Гордість за на-
ших предків, що героїчно боролися, захищаючи свою зем-
лю, свободу й незалежність.*)

• Чи доцільно, на ваш погляд, відтворити життя
козацького коша на острові Хортиця? (*Важано відтво-
рити, розгорнувши широкую екскурсійну діяльність, чи-
тання лекцій, театралізовані дійства, щоб Запорозь-
ка Січ стала місцем зацікавленого відвідування ту-
ристами.*)

Запитання і відповіді на них учні записують поряд
з іншими своїми нотатками для використання в само-
стій роботі над твором.

Закінчує урок учитель мови:

— Ми визначили тему й ідею картини, склали
свою думку про цей твір мистецтва. Вдома необхід-
но ще раз осмислити зображене художником і напи-
сати твір за цією картиною, дібрати влучну назву.
Працюючи над твором, скористайтесь зробленими
протягом уроку записами. Сподіваємося, що ви у-
спішно впораєтесь із завданням і напишете гарний
твір-розповідь з елементами опису і роздуму. Спо-
чатку роботу виконаєте в чорновому варіанті. На на-
ступному уроці проаналізуємо і відредагуємо її, перш
ніж переписувати начисто.

* * *

Проблема міжпредметної інтеграції у шкільному
навчанні української мови, звичайно, потребує по-
дальшого теоретичного осмислення й удосконален-
ня методики інтегрованих уроків. Важливо, щоб ак-
тивну участь у цьому, крім методистів, узяти дидак-
ти, філологи та досвідчені вчителі, які досягають ви-
соких навчальних результатів. Дослідники мають
ділитися своїми творчими знахідками на різних науко-
вих конференціях, педрадах, методоб'єднаннях учи-
тель-словесників, у педагогічній пресі, зокрема на
сторінках науково-методичних часописів. Нагрома-
джений емпіричний та дослідний матеріал міг би слу-
гувати з часом розробленню системи інтегрованих
уроків, що включає визначення їх тематики, видів і
технології, оптимальної кількості (окремо по класах),
місця серед традиційних занять тощо. Раціональна
організація інтегрованих уроків сприятиме значному
оновленню змісту, форм і методів навчання, а отже,
підвищенню якості знань, рівня мовних і мовленнє-
вих умінь та навичок учнів.

⁴ Аналіз картини частково запозичено з кн.: Венгловський С.
Ілля Рєпін: Біографічна повість. — К.: Молодь, 1987. — С. 152—161.